

mlc

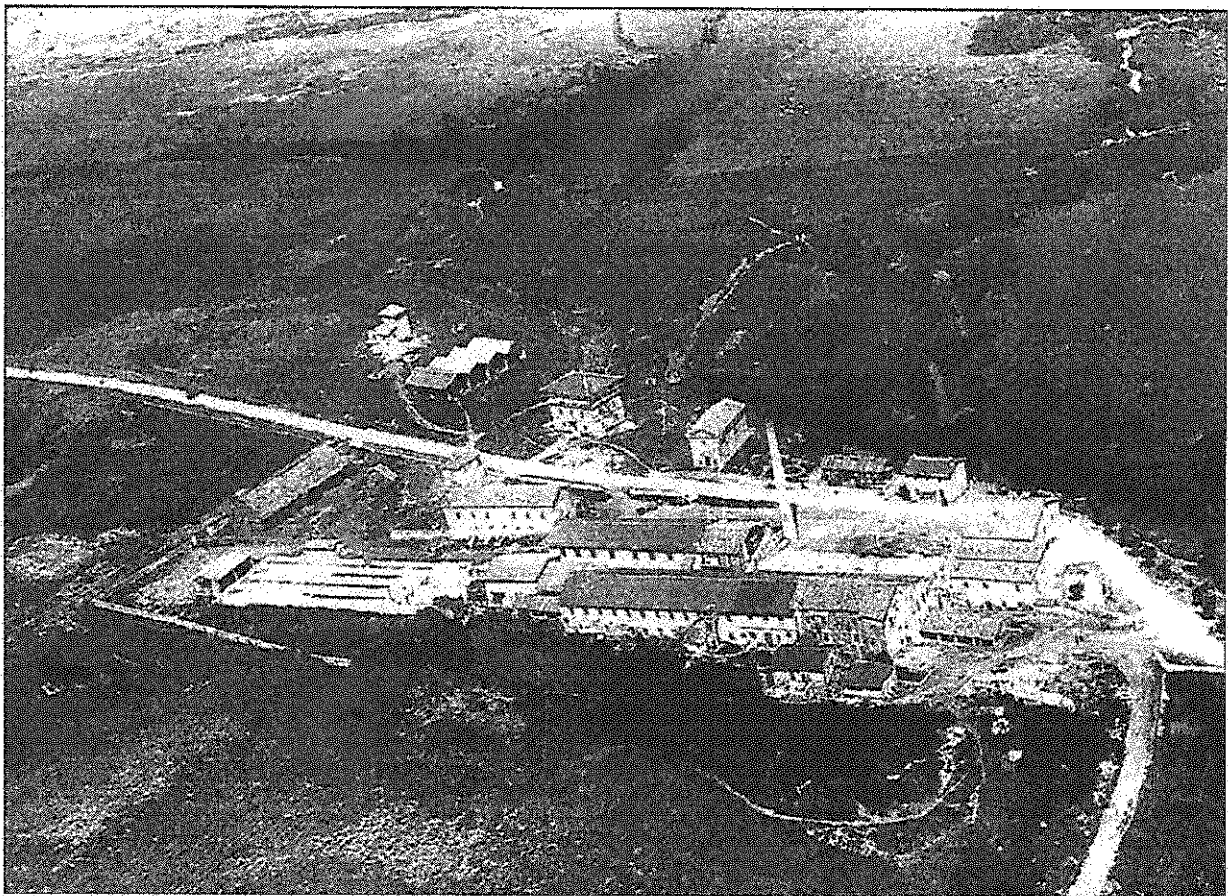
SATRICVM

Jaargang 13, nummer 1

januari 2006

NIEUWSBRIEF VAN DE VERENIGING VRIENDEN VAN SATRICUM EN DE STICHTING NEDERLANDS STUDIECENTRUM VOOR LATIUM

Le Ferriere (Satricum) in de jaren dertig van de vorige eeuw.

In dit nummer

Satricum, een dorp vol verhalen 3

Anne Versloot

Niks anders aan je hoofd dan die put 9

Marleen Termeer

Spartaans 12

Dé Steures

Op stap met de Vrienden 13

Simona Bombarda

Colofon

De NIEUWSBRIEF SATRICUM is een uitgave van de Vereniging Vrienden van Satricum en verschijnt minstens tweemaal per jaar. De Nieuwsbrief bericht over het opgravingsproject in Satricum, over de Vereniging Vrienden van Satricum en de activiteiten van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium.

ISSN: 0920-9912

Redactie

Selkit Verberk, Anne Versloot

Redactieadres

Selkit Verberk
Pieter Lieftinckstraat 49
1067VW Amsterdam

Opmaak

Femke Ijsinga-van Boxsel, Rotterdam

Met dank aan

Anneke Dekker, Alma Reijling

De Vereniging Vrienden van Satricum stelt zich ten doel mensen met interesse voor het opgravingsproject Satricum nader tot elkaar te brengen. Ook wil de vereniging het project onder de aandacht brengen van een breed publiek. De lidmaatschapskosten bedragen € 17 per jaar. Wanneer u zich opgeeft als lid krijgt u de Nieuwsbrief Satricum toegestuurd en ontvangt u een uitnodiging voor de jaarlijkse Satricumdag. Ook wordt u uitgenodigd voor andere activiteiten die de vereniging voor haar leden organiseert. Nieuwe leden ontvangen als welkomstgeschenk een goudkleurige boekenlegger in de vorm van een antefix uit Satricum.

Bestuur

Voorzitter	drs M. Kleiterp tel. 070 354 72 28
Secretaris	drs E. Vesseur
Penningmeester	drs A. Jansen mba
Bestuursleden	dr M. Gnade drs A. Reijling drs S. Verberk drs E. Vesseur drs Y. Scheper

Secretariaat

Vereniging Vrienden van Satricum
1ste Jan van der Heijdenstraat 148 III
1072VD Amsterdam
tel. 020 679 27 93
e-mail satricum@planet.nl
postbank 6945931

REDACTIONEEL

Tijdens een van de vele bestuursvergaderingen van de Vriendenvereniging haalden we herinneringen op aan het dorp Le Ferriere. En zo bedachten we ons dat er daar in de loop van de jaren zoveel gebeurd was, al dan niet tijdens de jaarlijkse opgravingen in Satricum, en dat we daar eigenlijk vaak heel nauw bij betrokken zijn geweest. Hoewel we er elk jaar maar een paar weken 'wonen', zijn we inmiddels echte 'buren' van de dorpsbewoners en zijn we regelmatig getuige van hun persoonlijk wel en wee. Zo zijn er echte en hechte vriendschappen ontstaan, en zijn we getuige geweest van plezierige en trieste gebeurtenissen zoals feesten en bruiloften, maar helaas ook begrafenissen en familievetes. We zien de kinderen uit het dorp opgroeien; zo gaan ze nog naar de lagere school waar wij 's zomers mogen verblijven, voor je het weet staan ze met ronkende vespa's naar onze blonde studentes te lonken.

Genoeg reden om 'het dorp' in deze Nieuwsbrief extra aandacht te geven. Daarom heeft Anne Versloot Marijke Gnade uitgebreid geïnterviewd over haar belevenissen in Le Ferriere en haar herinneringen aan zijn bewoners. Het resultaat ziet u in het eerste artikel van de Nieuwsbrief. Om u een idee te geven hoe studenten de opgraving en het dorp ervaren, schreef Marleen Termeer voor u over haar verblijf en werk tijdens de campagnes van de afgelopen twee jaar.

Voor de Vrienden die 22 oktober verhinderd waren het jaarlijkse verenigingsuitje bij te wonen, heeft mevrouw Simona Bombarda een kort verslag geschreven.

In 2005 vierde de Coen Stibbe, de initiator van het Satricum-project, zijn 80ste verjaardag. Ter gelegenheid daarvan wordt hij in het zonnetje gezet in de column -uiteeraard weer verzorgd door onze vaste columnist Dé Steures- en het Nieuws van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium.

Al met al is dit een Nieuwsbrief met een gevarieerd aanbod, waarvan we hopen dat u zult genieten!

de redactie ◀

SATRICUM, EEN DORP VOL VERHALEN

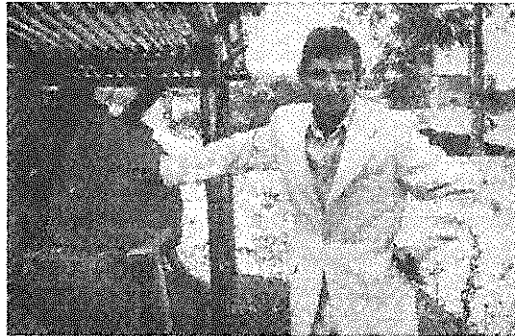
Wie in Satricum gaat graven, krijgt niet alleen te maken met de tempel van Mater Matuta, de antieke weg of de eeuwenoude necropool, maar ook met het moderne dorp Le Ferriere. En met de dorpingen zelf. Marijke Gnade weet er alles van.

'Bar Adriano,' zegt Marijke Gnade met een brede lach, 'is een begrip voor alle Satricum-gangers.' Ooit begon Adriano er achter de toog – en trakteerde Marijke elke zomer op één espresso van de zaak – inmiddels hebben zijn zoon en dochter het dorpscafé overgenomen. Studenten komen er sinds mensenheugenis samen om een biertje of een glas wijn te drinken of om eens stevig door te zakken. Niet omdat het er binnen zo knus is, want de zaak is hel verlicht door tl-buizen, maar het is eigenlijk de enige bar in het dorp. Marijke: 'Elk jaar zitten daar ook steeds dezelfde mannen uit Le Ferriere, elk jaar weer ietsje tandenlozer. Maar toch, die bar heeft wat!'

Adriano in de deuropening van zijn bar, een begrip voor alle Satricum-gangers.

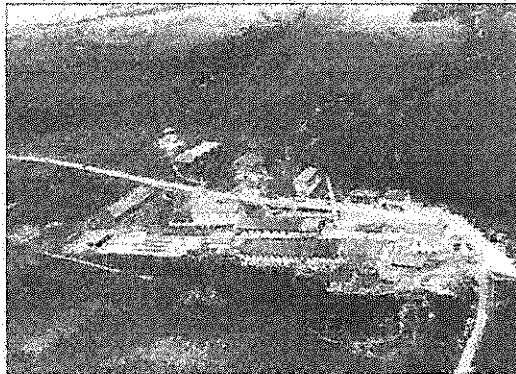
Een van de dorpsbewoners die weleens het café binnenwandelt is Santino, de bekendste en meest trouwe arbeider op de Satricum-opgraving. Hij is de mascotte van onze ploeg, stelt Marijke eerbiedig vast.

Op zijn paasbest poseert Santino speciaal voor de foto in zijn ietwat gedateerde pak op de akropolis.

Zijn ouders zijn in de jaren dertig van de vorige eeuw vanuit Sardinië naar Le Ferriere gekomen. Het was in de tijd dat onder Mussolini de moerassen in deze streek drooggelegd zijn en bevolkt moesten worden. Zo kwamen mensen uit alle uithoeken van Italië in het gehucht terecht. Zij en hun nakomelingen hebben het land om de dorpskern, bij elkaar zo'n veertig hectare, bewerkt tot nu redelijk florerende wijngaarden. Veel van de huidige bewoners hebben nog altijd het gevoel dat ze hun bestaan te danken hebben aan de oud-dictator, vertelt Marijke. Die sentimenten blijven levend. Ook de huidige burgemeester Vincenzo Zaccheo van Latina, waaronder Le Ferriere valt, sympathiseert met de recht-nationalistische Alleanza Nazionale, die veel aanhang heeft in het dorp.

Midden in Le Ferriere staat trouwens een niet te missen bouwwerk: de oude fabriek. Op de plek van dit gezichtsbepalende monument, pal naast de Satricaanse opgraving, werd hier sinds 1589 op initiatief van paus Sixtus V ijzer geproduceerd, vandaar de naam: Le Ferriere.

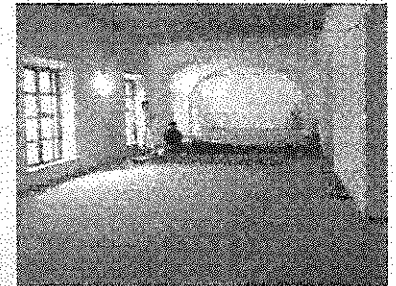

Luchtfoto van Le Ferriere in de jaren dertig.

Begin twintigste eeuw kwam de productie van strokarton ervoor in de plaats. Veel dorpelingen verdienden daar hun brood. Tot in de jaren zestig, toen voltrok zich een lokale ramp: de fabriek sloot. Jongeren zagen geen toekomst meer in het dorp en trokken massaal weg. Marijke: 'De zoon van Adriano is een van de gunstige uitzonderingen.'

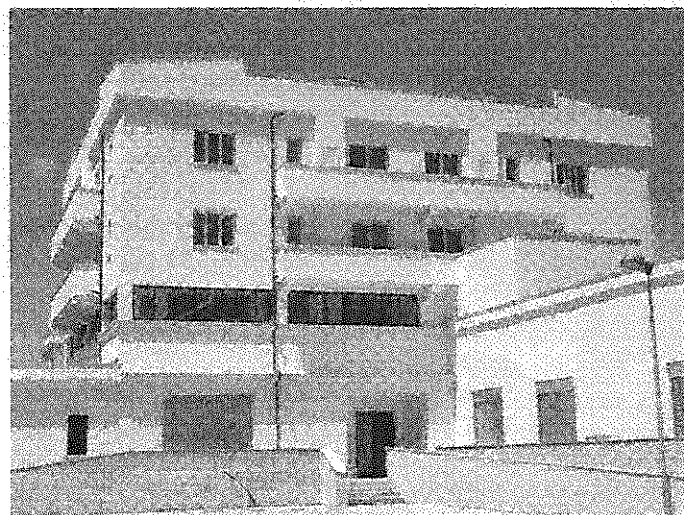
Anno nu is de fabriek deels weer in gebruik genomen, maar dan als centro di documentazione met informatiepanelen over de opgravingen. Het in verval geraakte gebouw is met veel Europees geld door projectontwikkelaar Stefano Ceccharelli grotendeels opgeknapt. Het streven is om er een echt, actueel museum van te maken, met vondsten van de opgraving. Marijke verwacht dat het – op z'n Italiaans – nog wel enige jaren zal duren voor het daadwerkelijk zo ver is.

Ook heeft Ceccharelli een grote wijnfabriek elders in het dorp verbouwd tot restauratieschool, die bijna af is. Hopelijk komt er een samenwerking met de Universiteit van Amsterdam tot stand. Maar zo ver is het nog niet. De UvA-decaan van de faculteit Geesteswetenschappen kwam afgelopen zomer wel al een kijkje nemen, maar de gemeente Latina moet nog in actie komen. Nog even afwachten dus hoe het afloopt met de restauratie-opleiding

▲ *Een van de zalen in het museum/documentatiecentrum.*

◀ *Exterieur van de oude fabriek, inmiddels omgebouwd tot museum.*

◀ *De prachtig verbouwde restauratieschool hopelijk komt er een samenwerking tot stand met de Universiteit van Amsterdam.*

Tijdens de zomerse opgravingen hebben Marijke en de studenten ook vaak te maken met bijvoorbeeld de smid. Hij heeft zijn werkplaats onder in een flatgebouw. Daar scherpt hij telkens weer de houwelen en ander gereedschap van de Amsterdamse archeologen. Een helse klus met al dat oude materiaal.

▲ De dorpsmid slaat elke zomer op zijn aanbeeld de houwelen van de Amsterdamse equipe.

Er zijn in Le Ferriere ook bewoners die er niét hun wieg hadden staan, zoals Anna Lucia. Deze dame is waarschijnlijk de meest beminde persoon bij het archeologenteam, zij is namelijk de kokkin. Ze maakt de heerlijkste salades en pasta's, en de gelukkigen onder de Satricum-vrienden hebben haar recepten, gebundeld in een mooi vormgegeven boekje, vast weleens gekocht op de Amsterdamse Satricum-dag in januari. De hulp van Anna Lucia's man Rino wordt ook zo nu en dan ingeroepen, bijvoorbeeld bij de verhuizing van de Satricum-vondsten, van het magazijn in het dorp naar de lokale school waar de studenten zomers verblijven en waarvan Marijke hoopt dat het permanent verblijf voor de Satricum-ploeg wordt. Afgelopen jaar vierde Anna Lucia haar tienjarig jubileum op de opgraving, en waarschijnlijk blijft ze nog minstens drie decennia.

▲ Anna Lucia kookt al 10 jaar voor het archeologenteam..

◀ Rino, de man van kokkin Anna Lucia, verhuist elk jaar per tractor de Satricum-vondsten van de opgraving naar het schoolgebouw waar de Satricum-ploeg zomers verblijft.

De wijnfabriek van de familie Santarelli.

Een andere nieuwkomer in Le Ferriere is Antonio Santarelli. Zijn vader arriveerde in de jaren zestig in het dorp. Als rijke telg uit een geslacht van slijters kocht hij vele hectaren in en rond Le Ferriere op en begon er een wijnbedrijf. Op het terrein liet hij een voor de tijd ultramoderne wijnfabriek bouwen. Marijke heeft vaak met Antonio Santarelli te maken als ze ergens een schop in de grond wil steken, want dan heeft ze zijn toestemming nodig. Zoals bij de opgravingen van de antieke weg, die dwars door zijn wijngaarden loopt. Santarelli pikt ook graag een publicitair graantje mee van de opgravingen: hij verkoopt zijn geperste druiven onder andere als Mater Matuta-wijn. Een top-wijn, aldus Marijke. Door de jaren heen heeft ze een goede verstandhouding met hem opgebouwd.

Ook met oude dorpingen heeft Marijke een goed contact, zoals met de heer Solazzi. Hij wordt gezien als een van de geletterden in het dorp. Hij was voor zijn pensionering docent natuurkunde, is politiek zeer links en zijn meningen staan vaak dwars op die van de gemeente. 'In het dorp is hij duidelijk een buitenbeentje,' zegt Marijke. 'En niet onbelangrijk: hij is een cultuurlijfhebber. Hij was de eerste die contact zocht met Coen Stibbe om een overzichtstentoonstelling over Satricum te organiseren.'

Marijke vraagt regelmatig zijn advies, vooral bij de contacten met de politiek rechts georiënteerde landeigenaren zoals Santarelli. Hij kent als geen ander het klappen van de zweep. Marijke: 'Als ik

iets voor Satricum wil regelen, op welk gebied dan ook, weet hij hoe ik politiek de juiste weg moet bewandelen. Dit soort dingen ligt in Italië vaak heel gecompliceerd, gevoel voor tot-hoe-verkun-je-gaan en gezagsverhoudingen zijn onontbeerlijk. Hij is voor Satricum en mij van onschatbare waarde.'

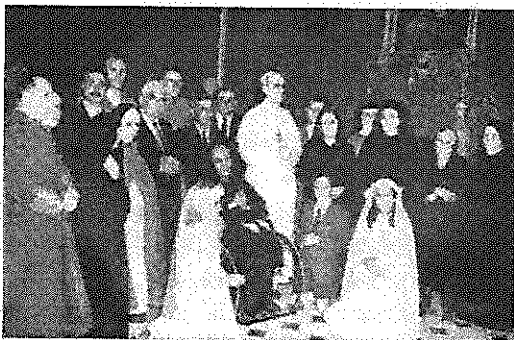
De cultureel geïnteresseerde Solazzi, initiatiefnemer van de eerste Satricum-tentoonstelling, met zijn inmiddels overleden moeder.

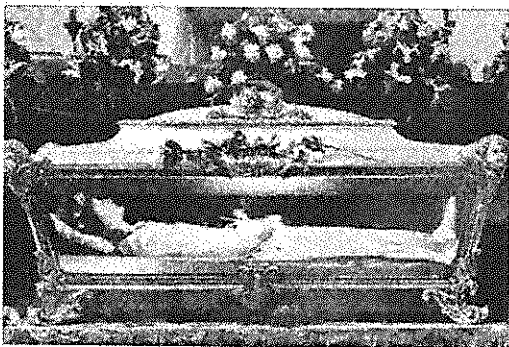
◀ *Coen Stibbe, opgraver van Satricum van het eerste uur.*

Niet alleen de dorpelingen spelen een rol in Le Ferriere en de antieke stad Satricum, ook de katholieke kerk heeft er vaste voet aan de grond.

Aanvankelijk werd het dorp beschermd door de heilige Antonius, maar na de drooglegging in de jaren dertig had Le Ferriere een aansprekender heilige nodig. Dat werd Maria Goretti. Op elfjarige leeftijd was het meisje met veertien messteken om het leven gebracht door een boerenknecht, die zij vlak voor haar dood ruimhartig vergaf. Bij haar heiligverklaring in 1950 door paus Pius XII stonden op het Sint-Pieterplein in Rome maar liefst een kwart miljoen gelovigen.

Op 6 juli 1950 werd Maria Goretti door paus Pius XII heilig verklaard.

Maria Goretti's lichaam is bijgezet in de reliekschrijn van de kathedraal in Nettuno.

Haar feestdag is op 6 juli en die wordt ieder jaar in Le Ferriere gevierd. Het huis waar de in 1890 geboren Maria Goretti werd neergestoken staat namelijk in Le Ferriere. Daardoor komen jaarlijks vele pelgrims naar het dorp waar het rond de zesde juli minstens drie dagen feest is. De Satricum-gangers vieren het uitbundig mee. 'Overal staan stalletjes en kermis-

attracties,' vertelt Marijke. Vanuit Nettuno, waar Goretti's lichaam is bijgezet in de reliekschrijn van de kathedraal van Onze-Lieve-Vrouwe van Genade, en Borgo Montello vertrekken processies naar Goretti's huis, waar nog altijd haar bloedvlekken op de vloer zichtbaar zijn.

Ook paus Johannes Paulus II heeft haar huis in 2000, tijdens het jubeljaar, bezocht. Het jaar ook waarin Goretti's huis een flinke opknappbeurt kreeg en Le Ferriere een enorme parkeerplaats rijker werd.

Maar ook de oude ijzerfabriek in Le Ferriere werd vereerd met een bezoek van het Vaticaan, in de persoon van kardinaal Ratzinger, de huidige paus Benedictus XVI. Hij kwam in 2004 langs omdat in het dorp ijzeren onderdelen waren gesmeed die gebruikt zijn bij de restauratie van de koepel van de Sint-Pieter in 1748. 'Burgemeester Zaccheo gaat altijd heel opzichtig om met deze relatie tot het Vaticaan,' grinnikt Marijke. 'Het straalt duidelijk ook op hem af. Zaccheo ziet het Vaticaan bijna als "partner".'

Ooit waren Marijke en de andere Satricum-gangers de enige buitenlanders die in Le Ferriere rondliepen. De laatste jaren staan er ook Albanese prostituées langs de weg en proberen Poolse, Roemeense, Bulgaarse en Noord-Afrikaanse arbeiders er werk te vinden. Vaak leven ze onder armoedige omstandigheden in het dorp, ze wonen in barakken. 'Ze worden vreselijk gediscrimineerd,' zegt Marijke, 'in tegenstelling tot ons Satricum-gangers. Wij komen en wij gaan weer.'

Ook heeft de Calabrese maffia een paar jaar terug haar intrede gedaan in het dorp. Ze hebben ooit een deel van de fabriek gekocht om geld wit te wassen, en willen dat nu weer verkopen. Iedereen in het dorp is bang voor hen. Twee jaar geleden zijn zelfs twee bewoners doodgeschoten: Luigi, van wiens waterput de Calabrees gratis gebruik wilde maken, en Luigi's zoon, die al als klein jongetje op de opgraving meewerkte. De Calabrees zit nog steeds achter slot en grendel. Een zwarte bladzijde in het bestaan van Le Ferriere.

Hoe kijken de dorpsbewoners aan tegen de jaarlijkse Amsterdamse invasie? 'We horen er bij,' zegt Marijke. 'Maar we worden wel met argusogen bekeken, het blijft een dorp. Ze houden in de gaten of we geen rare dingen uithalen op de opgraving, vondsten stiekem meenemen of iets dergelijks. Satricum blijft wel van hún. Maar uiteindelijk vertrouwen ze ons wel.' Van warme belangstelling voor de opgraving merkt Marijke niet veel in Le Ferriere. Marijke: 'Adriano is bijvoorbeeld nog nooit op de akropolis geweest, ook al ligt die ongeveer achter zijn bar. Lazialen tonen nu eenmaal niet zo makkelijk hun gevoelens. Maar gepast trots lijken de meeste bewoners toch wel, dat merk je als er over Satricum in de lokale kranten wordt geschreven, of als we op televisie komen.'

Een keer per jaar is er op de site een open dag, daar komen meestal meer dan honderd man op af, jong en oud, veel daarvan ook van buiten het dorp.

Bij de voorbereiding op een zomer in Satricum vertelt Marijke haar studenten dat Le Ferriere een vrij gesloten gemeenschap is en dat ze zich moeten aanpassen aan het dorp. Dat ze niet zomaar in bikini over straat naar de bar kunnen lopen. Van die dingen. In de loop der jaren is er niet zoveel veranderd, vindt Marijke. 'Maar een groot verschil is dat de studenten van nu meer contact hebben met de jongeren in Le Ferriere. Er ontstaan echte vriendschappen. Elke kerst komen er wel Italianen uit het dorp naar Amsterdam. Onlangs zelfs een paar vanwege het afstuderen van een van de Satricum-gangers. Dat is toch ontzettend leuk.'

Marijke blijft even stil en kijkt peinzend in de verte. Waarschijnlijk zit ze alweer met haar hoofd in Le Ferriere, op de zonovergoten site vlak bij de tempel van Mater Matuta. Aan de glimlach op haar gezicht te zien, kan ze bijna niet wachten om deze zomer weer naar haar dorp te gaan. Dan zegt ze plotseling: 'Dat is het mooie van Satricum. Je komt er om een paar weken te graven naar het verleden van een antieke stad. Maar ook het moderne dorp en de dorpingen zitten vol verhalen die je niet verwacht als je nietsvermoedend binnen-rijdt. En die zijn minstens zo spannend.'

Anne Versloot ◀

◀ Op de open Satricum-dag komen ruim honderd mensen af, jong en oud, velen van buiten Le Ferriere.

'NIKS ANDERS AAN JE HOOFD DAN DIE PUT'

Altijd al eens willen graven in Satricum? Als Vriend of Vriendin van de Italiaanse opgraving zit dat er niet zo snel in, want studenten gaan nu eenmaal voor. Om toch een idee te krijgen van het weldadige Satricaanse leven waar iedereen zo vol van is, laat Marleen Termeer u over haar schouder meekijken tijdens twee campagnes.

De gemiddelde lezer van dit blad is Vriend van Satricum. Waarom? Waarom wordt iemand Vriend of Vriendin van Satricum? Dat is een interessante vraag. En gesteld aan verschillende personen uit het ledenbestand van de Vereniging, komt er waarschijnlijk een keur aan antwoorden op. Variërend van 'ik vind het belangrijk om een cultureel initiatief te steunen' tot 'ach, één extra hulpbehoevend project kan er ook nog wel bij' en 'de lunch op de Satricum-dag is altijd zo heerlijk'.

Ik geloof ze niet, deze antwoorden. Persoonlijk verdenk ik alle Vrienden en Vriendinnen van Satricum ervan dat ze zelf óók een keer mee willen werken op de opgraving. Elke Satricum-dag weer die stille hoop, zouden we nu eindelijk uitgenodigd worden om de komende campagne mee te gaan? Maar nee, er zit alweer een hele generatie jonge studenten in de zaal. Bij het zien van zoveel glimmende gezichten weten de Vrienden wel weer hoe laat het is. Dat is het harde lot van de Vrienden van Satricum: zij wel...

En daarom, beste Vrienden en Vriendinnen, hier een kleine tegemoetkoming aan uw wensen. Ik geef toe, het is niet het echte werk, maar surrogaatkoffie is ook altijd beter dan helemaal geen koffie. Verplaats u daarom in de ik-figuur van het komende verhaal, en laat u meeslepen in de wonderere wereld die de opgraving in Satricum is.

Met drie jaargenootjes in het vliegtuig op weg naar Rome. Voor ons allemaal is het de eerste keer, dus een lichte spanning over wat ons te wachten staat, is nu al merkbaar.

Bovendien, het zijn wel jaargenootjes, maar zo goed ken ik ze nou ook weer niet! Die Stefan is op zich een aardige jongen, maar worden die flauwe grappen van hem niet heel erg vervelend als we zes weken op elkaars lip zitten? Nou ja, afwachten maar. Misschien zijn de andere leden van de groep nog wel erger, en heb ik Stefan nog hard nodig om me door deze zes weken heen te slaan. De hele groep heeft elkaar één keer gezien op een voorbereidende bijeenkomst. De ouderejaars leken wel aardig, toch Karin? 'Ja! Leek mij ook!' roept ze iets te enthousiast. Gelukkig, we gaan landen. We zullen het snel genoeg merken.

Met de Leonardo da Vinci-express komen we aan op Termini. Papiertje met routebeschrijving en aanwijzingen uit de tas gehaald. De boemel naar Nettuno, uitstappen in Anzio. Termini is groot maar overzichtelijk, dus dat gaat allemaal boven verwachting goed. In de trein wordt het weer iets lastiger. Dat ding stopt om de vijf minuten, zonder dat iemand even laat weten waar we zijn! En het bord op het station is meestal pas te zien als we weer aan het wegrijden zijn. Gelukkig heeft Karin een briljante ingeving. 'We zijn toch al te laat voor die laatste bus, dus we moeten toch Marijke Gnade bellen om ons op te komen halen. Dan kunnen we toch net zo goed tot Nettuno blijven zitten, volgens mij was dat dichterbij.' Kijk, daar heb je wat aan, aan zo iemand.

We hebben Marijke gebeld, en ze komt ons ophalen. Gelukkig is haar auto herkenbaar, niet alleen aan het Nederlandse nummerbord, maar vooral ook aan de zandkleur. Had ze in Nederland geen blauwe auto? Ja dus. Iets te veel mee over de opgraving gecrosst. Na een hartelijk welkom planten we onze bagage in de achterbak en proppen we onszelf in de overgebleven ruimte. Vervolgens scheuren we weg over donkere landweggetjes. Jammer dat we niet iets van de omgeving kunnen zien. Blijkbaar doen ze hier niet echt aan lantaarnpalen.

Marleen maakt aantekeningen op het veld.

Desondanks lijkt Marijke de weg wél te kunnen zien. Laten we het er maar op houden dat vijftwintig jaar lang door de omgeving toeren ook helpt.

Daar is hij dan, de beroemde school. Regelmatig terugkerend op collegedia's is hij zelfs als donkere schaduw in de duisternis voor mij herkenbaar. De rest van de studenten is er al, en zit hongerig aan tafel. Ze hebben op ons gewacht, dus ik weet niet zeker of de enthousiaste begroeting met ons te maken heeft of met het feit dat ze nu eindelijk kunnen eten. Toch wel fijn. Er wordt meteen ruimte voor ons gemaakt aan tafel, en als ik zit, kan ik alles een beetje in me opnemen. De lange tafel ziet er heel gezellig uit met alle mensen, de kaarsjes, de bakken pasta en flessen water. Dorst heb ik wel na de lange reis, dus ik schenk mezelf in en neem een flinke slok. Eaaaah! Geen water dus, maar wijn. Eerste les geleerd in Satricum: wijn uit grote bombola's wordt herverdeeld in plastic flessen. In flessen zonder merkteken zit water, als er een w op de dop staat, is het wijn.

Na op zondag een rondleiding over de site te hebben gekregen en een beetje geacclimatiseerd te zijn, is het maandag tijd voor het serieuze werk. Er is ons al verteld dat we om halfzes gewekt zullen worden door muziek. Fijn, denk je dan, beter muziek dan dat eindeloze gepiep van een

wekker die op snooze staat. Maar 's ochtends blijkt dat dat allemaal niet zoveel meer uitmaakt op dit uur. Waarom hebben ze me niet verteld dat het nog donker is als we op moeten staan?! Vroeg opstaan oké, maar opstaan in het donker vind ik nog wel een stukje deprimerender. Toch is iedereen op tijd uit bed en in het veld. Daar staan we dan, aan het werk!

Vanaf dag één ben ik overtuigd. Het heerlijke, hypnotiserende bestaan van een archeologiestudent op campagne is geweldig. Niks anders aan je hoofd dan die put. Een hele dag peuteren aan een aardewerkconcentratie, of juist al je onvermoede krachten loslaten op een volkomen lege, keiharde zandlaag. En intussen kletsen met je medestudenten, elkaar leren kennen. Of juist genieten van de stilte omdat je ook niet de hele tijd hóéft te kletsen, er is tijd genoeg. Lekker zwelgen in de hitte, je insmeren met zonnebrand, wedstrijdjes wie het bruinst is. En inderdaad, de grapjes van Stefan worden wel een beetje vervelend na twee weken. Maar ach, er zijn nog zoveel andere mensen, je pakt eens de fiets om lekker in je eentje naar zee te peddelen of je zet een diskman op je hoofd en je bent een even helemaal alleen. Het vraagt misschien iets meer creativiteit dan thuis, maar ook in

Satricum kun je best een momentje alleen zijn als je daar behoefte aan hebt. En zo vaak heb je daar ook weer geen behoefte aan. Bij gebrek aan televisie is een goed gesprek ook wel eens fijn.

En intussen, langzaam maar zeker, begin ik ook iets te begrijpen van alles wat om me heen gebeurt. Daar waar ik de eerste week nog met grote ogen de overleggen aanhoorde tussen putbaas en opgravingsleider – ‘ja, dus diep unit 3 nog maar een steekje uit, eventueel een coupje op die muur en als iemand even niks te doen heeft, kan hij wel dat stukje TV verdiepen, krijgen we een leuk aanzicht op unit 4’ – begint dat al snel betekenis te krijgen. En ik begin zelf plannen te maken. Als we willen weten of die laag onder dat pakket aardewerk door gaat, is het dan geen plan om daar even een coup op te zetten? En kunnen we dan niet meteen die hele unit 5 eruit halen? Ik ben wel benieuwd wat eronder ligt. Zo nu en dan zijn die plannen misschien een beetje overenthousiast – ‘Neehee, we moeten dat vlak eerst nog tekenen, daarna mag het eruit’ – maar fijn om te merken dat ook mijn plannen serieus worden genomen.

Toch een verschil met het leven als putbaas, een jaar later. Ik vond het altijd zo leuk dat in Satricum ook echt verantwoordelijkheid gegeven wordt aan studenten. Maar daar sta ik dan, aan de rand van ‘mijn’ put, met twee paar ogen op me gericht. ‘Wat moeten we doen?’ ‘Uhm,’ antwoord ik voorzichtig, ‘Oké, als jij nou dat stukje begint te verdiepen, kun jij mij helpen om het meetsysteem uit te zetten.’ En wonder boven wonder: het gaat! Doordat ik nu zelf alle administratie bij moet houden, zit ik nog veel meer ‘in’ mijn put dan toen ik alleen nog meedacht. In mijn hoofd ontstaan 3D-plaatjes van hoe alles wat opgegraven is ten opzichte van elkaar ligt. Uit mijn hoofd weet ik nog op welke diepte steek 3 van unit 6 begon. En de samenwerking met mijn ‘putkinderen’ verloopt prima. Na een week zijn ook zij alweer actief aan het meedenken. Met z’n drieën zijn we trots op onze put.

Zelfs met deze grotere verantwoordelijkheid is de hypnotiserende werking van de opgraving voor mij niet verdwenen. Die is eigenlijk groter dan de opgraving alleen, het is het hele project. Het vaste ritme – half zes op, zes uur in het veld, negen uur ontbijt, kwart voor elf koffiepauze, één uur eind van de ochtendwerkzaamheden, lunch, siësta, vijf uur vondstverwerking en schrijven aan het verslag, zeven uur daar weer mee ophouden, acht uur avondeten en daarna nog een wijntje drinken, met wat mensen naar de bar, op het dak naar de sterren kijken, filmpje kijken op iemand z’n laptop – het geeft een enorme rust. Wat je vandaag kan doen, doe je vandaag, de rest komt morgen. Geen deadlines, opdrachten, gedoe met inschrijvingen en rekeningen, gewoon, alleen maar dat project. En natuurlijk, het helpt dat we in het weekend naar het strand kunnen, naar Rome of Napels. Je wilt er ook wel eens tussenuit. Maar na elk weekend is het toch weer fijn om de school en de wijngaard terug te zien. Het wordt ons thuis.

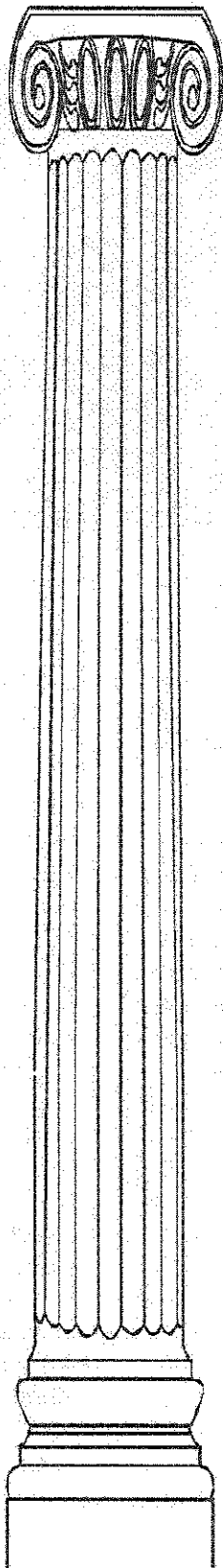
Maar dan de klap bij terugkomst in Nederland. Juist de laatste week hebben we keihard gewerkt. Natuurlijk komen in de laatste week net de antwoorden op interessante vragen in zicht, en wil je eigenlijk nog net even hier en daar een gat graven. Maar iedereen weet ook hoe belangrijk het is om alles gedocumenteerd, getekend en gefotografeerd te hebben. Dus blijven we langer in het veld, sla ik hier en daar een siësta over en zitten we af en toe nog tot tien uur ’s avonds te werken aan ons verslag. En dat is niet erg, we doen het tenslotte voor ‘onze’ putten, en het is belangrijk om het allemaal af te ronden.

Terug in Nederland heb ik nog vier dagen vakantie en daarna beginnen de colleges weer. Natuurlijk is het fijn om een keer lekker te kunnen uitslapen en is het heerlijk mijn vrienden terug te zien. Maar de hypnose is verbroken. En eigenlijk wil ik alleen maar zo snel mogelijk weer terug.

Marleen Termeer <

COLUMN *Dé Steures* < Spartaans

Coen Stibbe begon onze serie opgravingen in Satricum. Hij is nu tachtig en werkt rustig door aan zijn echte onderwerp: Sparta in de zesde eeuw voor Christus. Lang voor hij in Satricum begon had ik al twee boeken van hem in bezit. Op 4-6-1966, zo staat het erin in mijn jeugdhandschrift, kreeg ik van mijn eerste vriendinnetje zijn eersteling, een Plutarchusvertaling. In 1969 bracht hij zijn eerste boek over Sparta uit, en dat staat ook in mijn kast. Ook in 1969 verscheen hij in Leiden en gaf ons, derdejaars klassieke talen, een werkcollege waarin we Plutarchus lazen: de levens van de Spartaanse koningen Agis en Kleomenes. Een andere tekst met commentaar dan een Italiaanse had hij niet kunnen vinden! Ruim honderd pagina's met steeds een beetje Griekse tekst en een heleboel Italiaans commentaar, dat we natuurlijk niet konden lezen. Blijkens mijn aantekeningen in dat boekje ging het er Spartaans aan toe: achternamen van jaargenoten staan bij de eerste hoofdstukken geschreven, zes bladzijden per persoon. Ik herinner me dezelfde slanke man met hetzelfde kapsel als nu, en stropdassen met psychedelische bloemen erop. De meisjes in ons gezelschap vielen als een blok. Maar hij vertrok, naar Rome. Eind jaren zeventig. In de bibliotheek van het museum van Siracusa teken ik aardewerk voor mijn proefschrift. En daar stapt Coen binnen. Hij moet antichambrenen voordat soprointendente Paola Pelagatti hem ontfangt en hij zwart Spartaans aardewerk mag bestuderen.

Hij ziet me zitten en ik zie hem denken: 'die moet ik hebben voor de vondstverwerking'. Want sinds 1977 leidde hij Satricum. We trokken een paar dagen gezellig op buiten de openingsuren van het museum.

In 1981 kreeg ik een brief van hem, of ik groepsleider vondstverwerking wilde worden. Wow, groepsleider! Ik kwam aan het hoofd van één (1) persoon te staan. Het ging er Spartaans aan toe. Ik heb een dia van een staand ontbijt onder de pergola aan een scherventafel, Coen aan het hoofd, met de broodzak tussen de borden. Dineren deden we 's avonds in een disco, met draaiende discobal en dia's van blote juffrouwen. Coen is nog gaan vragen of die uit mochten. In die jaren bracht hij me materiaal-kennis bij.

Recente jaren. Coen was op zijn 68ste klaar met zijn levenswerk en had in vele delen al het Spartaanse zesde-eeuwse aardewerk gepubliceerd. Hij was tijdens het werk daaraan veel bronzen parallellen tegengekomen. Hij had nog energie, dus waarom ook niet? 25 artikelen en vier boeken over Spartaanse bronzen in de twaalf jaar sindsdien. De artikelen werden gebundeld voor zijn kroonjaar, en ik mocht als redacteur meelesen. Je ziet de stormachtige ontwikkeling van zijn greep op het materiaal. Op het feest voor zijn verjaardag blijft Coen als enige in de hitte Spartaans in zijn blauwe pak en deelt mee in zijn dankwoord dat hij zich leeftijdloos voelt. Dan heeft hij mooi de tijd om nog een handboek over Spartaanse bronzen te schrijven. Geluk en gezondheid, Coen!

NIEUWS VAN DE STICHTING NEDERLANDS STUDIECENTRUM VOOR LATIUM

Het thema 'Coen 80 jaar' combineren met Nieuws van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium is niet moeilijk. In 1982 had Coen het idee om een stichting in het leven te roepen, die het Satricum-project kon ondersteunen en eventueel beschermen, en die een kader zou vormen voor allerlei extra activiteiten rond Satricum, die anders in de lucht zouden hangen.

Zo heeft de Stichting ook gefunctioneerd. Het hoogtepunt was de grote tentoonstelling in Leiden, waarvan de financiën, afkomstig van de Erasmusprijs, door de penningmeester van de Stichting werden beheerd.

Voor mij was het ook handig: ik besteedde bijna al mijn tijd aan Satricum, zonder officiële aanstelling. Als directeur

van een stichting kon ik veel meer ondernemen en dat deed ik dan ook. Zo bezocht ik vrolijk een hele reeks ambassadeurs, oud-ambassadeurs, grootindustriëlen en andere invloedrijke personen om hun steun te vragen. Zij namen zitting in het bestuur, de raad van advies of werden donateur.

Dat Coen nu 80 is, is niet te merken. Hij is nog even hartstochtelijk aan het werk en nog even ideeënrijk als toen. Ik ken hem niet zo lang als Dé Steures - in de tijd van de flamboyante dassen was ik nog met iets anders bezig - maar ik kan toch wel meepraten over een 30 jaar samen leven en samen werken met de jubilaris en ik kan alleen maar zeggen, mogen er nog vele jaren volgen.

Barbara Heldring ◀
directeur

OP STAP MET DE VRIENDEN DE HERMITAGE-DAG VAN 22 OKTOBER 2005

Op zaterdag 22 oktober heeft de Vereniging van Vrienden van Satricum de leden getraakteerd op een leuk uitstapje met een bijzonder programma. Dit keer werd een bezoek aan de Hermitage in Amsterdam gekoppeld aan een concert in de Russische kerk.

Ik had al langer plannen om de Hermitage te bezoeken maar het was nog niet zover gekomen. Dit was dus de juiste gelegenheid om met drie goede vriendinnen naar Amsterdam te gaan.

Het eerste deel van het programma bestond uit een lezing over de 'Pelgrim-schatten' en een vrije rondgang over de tentoonstelling. De lezing heeft ons in vogelvlucht achtergrondinformatie gegeven over de periode en de lokaties die relevant waren voor de voorwerpen in de tentoonstelling. Het is altijd leuk te zien hoe een spreker haar best moet doen om

haar voordracht te beperken tot een fractie van haar kennis: vooral bij het beantwoorden van de vragen uit de zaal.

Na de voortreffelijke lunch zijn wij naar de Russische kerk in Amsterdam gegaan waar het mannenkoor van Optina Pustyn onder leiding van Alexander Semyonov ons kennis heeft laten maken met intense muziek uit een andere wereld en een ander tijdperk. Ook hier werd de muziek voorafgegaan door een deskundige inleiding.

De dag was een groot succes, zowel voor de leden van de Vereniging als voor hun gasten. Hopelijk wordt mede hierdoor de belangstelling voor Satricum bij niet-leden gewekt en zien wij een aantal van de deelnemers weer terug op de bekende Satricum-dag.

Ten slotte wil ik de Vereniging van Vrienden van Satricum bedanken voor de organisatie.

Simona Bombarda ◀

MEDEDELINGEN VAN HET BESTUUR

In de eerste plaats wenst het bestuur van de Vereniging Vrienden van Satricum u een gezond en cultureel rijk 2006. In het kader daarvan hoopt het bestuur u naast de Satricum-dag en Satricum-Nieuwsbrieven dit jaar opnieuw een boeiend en gezellig verenigingsuitje aan te bieden. Dat zal zoals gebruikelijk plaatsvinden in het najaar, dus er is nog voldoende tijd om uw tips en suggesties mee te nemen in onze programma-plannen. Mocht u een suggestie hebben voor een bestemming, laat ons dat dan weten!

Deze Nieuwsbrief wordt uitgedeeld aan leden die aanwezig zijn tijdens de Satricum-dag. De leden die de Nieuwsbrief niet ontvangen hebben tijdens de Satricum-dag, krijgen hem per post thuisgestuurd.

Bij de uitnodiging voor de Satricum-dag trof u een brief met het verzoek uw contributie voor 2006 aan de Vereniging. Zoals u heeft kunnen zien is de contributie het gelijk gebleven aan die aan vorig jaar, nl. € 17. Tijdens de Algemene Ledenvergadering wordt aan de leden voorgelegd de contributie voor 2007 vast te stellen op € 20. Mocht er hier vanuit de leden bezwaar tegen zijn, dan vernemen wij dat graag schriftelijk voor 1 juli 2006, door middel van een bericht aan het secretariaat van de Vereniging (1ste Jan van der Heijdenstraat 148, 1072 VD Amsterdam) of een e-mail naar satricum@planet.nl

OVER DE AUTEURS

Simona Bombarda is bestuurslid van de Stichting Nederlands Studieceterum voor Latium.

Dé Steures is leraar klassieke talen in Lisse. Hij is sinds 1980 verbonden als medewerker, auteur en tekenaar aan het Satricum-project.

Marleen Termear is studente Mediterrane Archeologie en heeft meerdere malen deelgenomen aan de opgravingen in Satricum.

Anne Versloot is klassiek archeoloog en als free lance journaliste werkzaam voor o.a. Vrij Nederland.